

Válka, Josef

[Matějek, František. Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska: Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v 2. polovině 15. a v 1. polovině 16. století]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1960, vol. 9, iss. C7, pp. 274-279

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102131>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

a z juristické omezenosti. Teprve klasikové marxismu-leninismu byli s to ukázat vývojové etapy oběny, příčiny majetkové a třídní diferenciacce v občině apod.

Tim zdaleka není vyčeráno všechno myšlenkové bohatství Danilovovy práce. Cenné jsou u Danilova i četné postřehy, a řekněme přímo, že velmi často jde o postřehy průkopnické, týkající se bezprostřední medievalistické problematiky. Tak např. Danilov správně ukazuje, že se tzv. strassburská škola a vlastně celý ideový směr buržoasní medievalistiky devadesátých let dopustily základního omylu při hodnocení listinného materiálu, především proto, že nebyla zvažena funkce tohoto materiálu. Tak se mohlo stát, že badatelé, kteří se bezprostředně orientovali na listiny, mohli uvádět v pochybnost starší oběinnou teorii a dovolávat se přitom listinného materiálu, v němž skutečně zmínky o občině jsou sporadické.

Danilovova práce je tedy po všech stránkách prací průkopnickou a pro rozvoj marxistické historiografie je rozhodně velkým podnětem.

Jaroslav Kudrna

František Matějka: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska.

Praha 1959, str. 521.

Nakladatelství ČSAV vydalo objemnou publikaci Fr. Matějka, věnovanou otázkám vývoje feudálního velkostatku a postavení poddaných na Moravě od pol. 15. do pol. 16. stol. Jsou připojeny kapitoly o podobné problematice ve Slezsku a v některých oblastech Polska. Jde o tematiku po mnoha stránkách důležitou, což nepochybně působilo především při rozhodování o zveřejnění práce. Otázky sociálně-ekonomického vývoje a postavení poddaných jsou dnes středem zájmu historiků, zabývajících se feudalismem, a právě to období, které studuje Matějka, vzbuzuje dnes kromě živého zájmu i plodné polemiky o základních sociálně-ekonomických procesech feudalismu.

Co tedy přináší Matějka práce nového do těchto živých studií, a jak přispívá k vědeckému poznání 15.—16. století, zejména k poznání osudů venkovského lidu? Její edice v nakladatelství Akademie musí vést kritiku také v zamyšlení, jak tato práce splňuje základní požadavky současné historické vědy, jak po stránce faktické, tak po stránce metodologické, což ostatně nerozlučně souvisí, k zamyšlení, zda je tato práce přínosem pro naši historickou vědu, nebo zda se v ní naopak neobjevují některé rysy, které by mohly při dalším rozvíjení vést do slepé uličky. Nelze se již spokojit při hodnocení publikací poukazem na samotné t h e m a. I aktuální temata mohou být zpracována nanejvýš neaktuálním způsobem. Domnívám se, že o takový případ právě u Matějka jde.

Především postrádáme u Matějkovy práce zhodnocení dosavadní literatury. Matějka odkazuje sice v úvodu na některé přehledné studie o literatuře, zabývající se sociálními a ekonomickými otázkami pozdního feudalismu, ale tyto studie směřují k jiným cílům, než je tomu u autorovy publikace a jsou staršího data. Neodborník bude tedy velmi těžko rozlišovat, co je v Matějkově knize nového a kde jen opakuje nebo doplňuje starší závěry, protože i citace literatury v textu je velmi nedostatečná. Matějka sám na jednom místě praví, že chce jen doplnit a rozšířit o nový materiál dosavadní znalosti, ale právě proto by bylo na místě přesné zhodnocení dosavadního bádání.

V první kapitole chce autor upřesnit dosavadní znalosti o teritoriálním vývoji feudálního velkostatku. Kapitola se však téměř vůbec nezabývá územním vývojem, ale sleduje téměř výlučně vlastnické poměry, zejména majetkové převody mezi jednotlivými stavy feudální společnosti. Obrysy tohoto vývoje jsou známy z prací Hrubého a Radimského, ovšem většinou jen na základě berních materiálů a jednotlivých případů. Matějka uvádí nové doklady, převážně ze zemských desek, kde je zevrubně zachycen přechod zeměpanského majetku do rukou stavů. Druhým výrazným rysem tohoto vývoje je rozklad církevního, zejména klášterního majetku. Tato kapitola přináší tedy upřesnění dosavadních poznatků, zejména v chronologii, ale důležitý problém teritoriálního vývoje zůstává dále nerozřešen. Pokud se týče vývoje vlastnických poměrů, je dnes u podobných studií pravidlem zachycení změn do map. Matějka se o to však vůbec nepokusil. Překvapuje také, že ačkoliv sleduje právní stránku věci, nezmiňuje se téměř o nejdůležitějším právním aspektu vývoje vlastnických poměrů, totiž o boji o dědičné právo mezi stavy a panovníkem.

Druhá část práce se zabývá rozbohem hospodářství na feudálním velkostatku. Matějka zde volil stejný postup jako Hrubý a nověji Míka, podle jednotlivých výrobních odvětví. Sleduje postupně rozvoj rybníkářství, situaci dvorů, pivovarnictví, mlynářství a jiné podniky vrchnostenského hospodářství.

U rybníkářství a pivovarnictví se Matějkovy závěry shodují v podstatě s Míkovými poznatky o jižních Čechách a leckde v detailech opravují starší práce Hrubého. Známe je již z Matějkových dříve publikovaných článků. Je však zajímavé, že si Matějek vůbec nevšiml průmyslového podnikání (dolování, hutnictví) velkostatku. Pro tuto oblast přináší více dokladů Hrubý ve svých Hospodářských přehledech.

Největší pozornost věnoval Matějek „feudálnímu dvoru“. V kapitole, pojednávající o dvorech, je jádro celé práce, opírá se o ni jakási Matějкова koncepce a má zde být největší přínos k dosavadnímu bádání o feudálním velkostatku a o poddanských poměrech. Hrubý příliš mnoho pozornosti dvorům nevěnoval a všiml si pouze rozvoje chovu ovcí, a to ještě až v 2. pol. 16. stol. Ostatní literatura celkem shodně konstatuje, že rozvoj dvorového hospodářství nastává až v 2. pol. 16. stol. (Pekař, Míka, Starck). Matějek dokazuje, že obrat k rozšiřování a zakládání nových dvorů nastává na Moravě již ve 30. letech 16. stol. Důležitější je však Matějkův poznatek, že před tímto datem, v 2. pol. 15. a poč. 16. stol. se vrchnostenské dvory masově parcelovaly poddaným. Vypočetl, že v této době bylo převedeno na Moravě do držení poddaných 40 % všech vrchnostenských dvorů. Tento poznatek vedl Matějka k dalším závěrům: 1. rozprodej dvorů je projevem krise feudálního velkostatku, projevem jeho rozkladu; 2. parcelaci dvorů ubylo podstatně poddanských robot a situace poddaných se velmi zlepšila; 3. nelze tedy v této době mluvit o nějakém „znevolnění“, poněvadž roboty jsou jeho hlavním znakem. V případě průkaznosti Matějkovy koncepce by to tedy byly velmi zajímavé výsledky.

Je třeba všimnout si této části knihy, tohoto badatelského jádra podobněji. Je nesporné, že Matějek snesl dostatek dokladů o tom, že dvory se v 2. pol. 15. a v 1. pol. 16. stol. prodávaly poddaným. S prodejem vrchnostenských dvorů se však setkáváme běžně po celé období feudalismu a nemusí to být naprosto příznak krise velkostatku. Pro 2. polovinu 16. stol. máme na příklad o prodeji dvorů a o pronájmu vrchnostenské půdy poddaným daleko více dokladů než pro starší dobu a přece zde o krisi velkostatku nemluvíme. Údivuje však Matějkův celkový počet parcelovaných dvorů, který by jistě znamenal značné změny. V Matějkově postupu jsou však některé nedostatky, které nám brání, abychom jeho čísla brali tak, jak jsou uvedena.

Zdá se totiž, že autor nerozlišil dvě podstatně odlišné hospodářské kategorie při svých výpočtech: totiž vrchnostenské dvory v pravém slova smyslu, na které byly vázány roboty a na nichž kdysi vrchnosti samy hospodařily a svobodné dvory, na nichž sice vrchnost nehospodařila, ale které přešly pod její pozemkové vlastnictví a k jejichž směnám musela dávat vrchnost souhlas. O nejasnosti tohoto rozdílu u Matějka svědčí nejlépe příloha na str. 455n., kde mají být regesta listin nebo zápisů, svědčících „o prodeji a pronájmech panských dvorů“. V mnoha dokladech, uváděných Matějkem, jde zřejmě o svobodné dvory, u dalších dokladů pak často nelze rozhodnout, zda jde o svobodný nebo vrchnostenský dvůr. Jako na mnoha jiných místech znehodnocuje zde Matějkovy doklady nedostatek jakékoliv kritiky. Příloha o prodeji a pronájmu vrchnostenské půdy je však při novém prozkoumání velmi poučná. Ukazuje, jak zbytečné je sčítávání nesouměřitelných jednotek, k jak problematickým výsledkům taková „statistika“ vede. Máme zde zachyceny dvory a pozemky nejružnějšího charakteru, jejichž konečný součet — 280 — údivuje svou velikostí. U naprosté většiny dvorů, uvedených v příloze, by bylo možno zjistit jejich velikost: buď je velikost přímo udána v láněch nebo ji můžeme přibližně vyvodit z ceny nebo z renty. Matějek však bohužel nepovažoval za nutné tuto velikost podrobně zjišťovat. V naprosté většině jde o parcelaci nebo prodej velmi malých, 1—2lánových dvorů. Větších, několiklánových dvorů prodaly vrchnosti poddaným skutečně jen několik. Důležité je také to, že naprostá většina dokladů v Matějkově příloze (a tyto doklady se dají ještě rozmnožit) pochází z církve v ního majetku, který byl skutečně v krisi a jehož poměry nelze se světským majetkem srovnávat. Největší argument pro prodej vrchnostenských dvorů shledal Matějek v zemských deskách, ale jeho rozbor deskových zápisů je tak nedostatečný, že nevzbuzuje žádnou důvěru. Všechny tyto otázky by tudíž vyžadovaly daleko zevrubnějšího studia a přesnějšího postupů, než by mohly být považovány za vyřešené.

Další otázkou, která zasluhuje pro potvrzení Matějkových thesei pozornost, je opačný postup, skupování a zabírání poddanské půdy vrchnostmi. Zde si ovšem musíme uvědomit, že pro tento proces musí být apriorně méně dokladů, protože vrchnost, která si brala půdu, nevydávala o tom patrně písemné doklady. Přesto však některé doklady o tomto procesu máme. Matějek sám uvádí doklad o budování perštejnského dvora, který si vyžádal pozemky celé vesnice. Dalších dokladů bychom nalezli zajisté více, často i ve fondech klášterů.

Dalšíjkova hlavní téze o velkém prodeji a parcelaci vrchnostenských dvorů je tedy značně problematická a její oprávněnost bude třeba prozkoumat i tím materiálem, který autor uvádí. Zcela pochybené jsou však závěry, které Matějek z této problematické téze vyvozuje. Prodej vrchnostenských dvorů a tím méně svobodných dvorů lze stěží považovat za nějakou krisi velkostatku. Velkostatek v této době prožívá velkou reorganizaci a nástup k nové struktuře, což

bychom právě potřebovali důkladně osvětlit. Prodej některých dvorů je zřejmě projevem této reorganisační — to Matějek sám několikrát uznává. V dané době bylo v popředí zájmů velkostatků rybníkářství, poddanská městečka a různé platové úpravy, přičemž nevyhovující dvory byly parcelovány poddaným. Hlavně však byly patrně rozdělovány poddaným ty dvory, které byly k velkostatkům připojeny při koncentraci půdy a nijak nezapadaly do hospodářského systému nových panství. Celé období 2. pol. 15. a 1. pol. 16. století má ve vývoji feudálního velkostatků zvláštní ráz, který je odlišný od pozdější doby, ale přesto je daleko spíše nástupem velkostatků k nové struktuře než obdobím krise. Zcela nesprávné je pak vyvozování závěrů o poddanských poměrech na základě této „krise“. Matějek prostě ve svých závěrech z toho žil feudální velkostatek s neprozkoumanou kategorií dvorů (pod vlivem polského folwarku?) a problematiku doklady o jejich prodeji sestavil v teorii, která měla vrhnout nové světlo na sociálněekonomické poměry 2. pol. 15. a poč. 16. stol.

Naznačené otázky výroby feudálního velkostatků se Matějek pokouší řešit. Podle názvu knihy i kapitol bychom však čekali více o struktuře velkostatků, o jeho obchodní politice, o jednotlivých typech velkostatků, o jejich krajové rozrůzněnosti, o hospodářské politice jednotlivých vrchností — je zde přece přímo výzva v postavě Viléma z Pernštejna, atd. atd. To jsou otázky, které by měla současná práce o feudálním velkostatků řešit, aby mohla přinést nové poznatky, které by pomohly poznat blíže dobu i ekonomický vývoj.

* * *

Daleko větší nedostatky než v kapitolách věnovaných výrobě velkostatků shledáváme v kapitolách o poddaných. Asi polovina textu, věnované poddaným, se zabývá postavením „polosvobodného lidu“, kam Matějek počítá dvořáky, rychtáře, mlynáře, svobodníky aj. Nelze ovšem opět říci, že by zde byla problematika polosvobodného obyvatelstva vyčerpána, bylo by třeba provést zejména pečlivější analýzu právního postavení polosvobodných, k níž je poměrný dostatek materiálu.

Z kapitol o postavení poddaných je první věnována peněžním platům, druhá naturálním dárkům, třetí robotám. Jde tedy o rozbor feudální pozemkové renty, která nepochybně nejvíce souvisí s hospodářskou strukturou velkostatků. Matějek v těchto kapitolách dlouze vypočítává různé doklady z urbářů a listin, ale málokdy jde za tyto výpočty dále. Partie, věnované peněžním a naturálním dárkům končí konstatováním o jejich pestrosti a poměrné neměnnosti. Důležité je zde upozornění na to, že dávky byly zvyšovány propůjčováním různých vrchnostenských regálů. V kapitole o robotách reprodukuje Matějek patrně všechny jemu známé doklady o robotách z urbářů, listin a desek. Sleduje především roboty ke dvorům a dochází zde k závěrům, které souhlasí s jeho rozbohem vývoje dvorového hospodářství, že totiž roboty ke dvorům do 30.—40. let 16. stol. ubývá, poněvadž starší roboty jsou většinou převedeny na peněžní platy. Teprve s novým rozvojem dvorů nastává obrát. O ostatních robotách není mnoho dokladů a Matějek je uvádí pouze pro ilustraci. Vedle robotní se používalo v 1. pol. 16. stol. často i námezdní práce.

Při sledování robot uplét Matějek zcela na znění urbářů a privilegií. Právě zde bylo nutné provést důkladnou kritiku pramenů. Ukázalo se totiž, že právě u robot jsou zápisy nejproblematičtější a nemusejí vždy zachycovat skutečný stav. Je to patrné opět z některých Matějkových údajů: na str. 284 jsou na příklad vyčteny roboty zapsané ve žďárském urbáři jako doklad o jejich nepatrnosti. Uvádí se současně, že byla prodána řada dalších dvorů. Tyto dvory nejsou v urbáři uvedeny a nejsou tudíž uvedeny ani roboty k nim. Další doklad o nepatrnosti robot uvádí Matějek v panství špilberského u městečka Měnína. Máme však zachovanou petici Měniných z roku 1552, v níž si stěžují — kromě mnoha jiných příkoří — na přetěžování robotami k rybníku měninckému. Tyto roboty nejsou v urbáři vůbec uvedeny. Podobných dokladů by se dalo shromáždit daleko více.

Hlavní Matějkova téze o robotách vychází však z jeho studia dvorů — s úbytkem dvorů ubylo podstatně robot, situace se zlepšila, nemohlo být nevolnictví. Úbytek dvorových robot je zde opět vyzvednut jako hlavní rys vývoje poddanského zatížení. Celý ráz doby a hospodářství svědčí proti této tézi. Je možné, že dvorových robot v pohusitské době ubylo. Dříve než by bylo možno z tohoto — dříve ovšem ověřeného faktu soudit o stavu poddaných, museli bychom prozkoumat zevrubně i vývoj jiných forem zatížení poddaných. Reluce robot přinášely nová břemena, rostly různé dávky, velkostatek odstraňoval poslední zbytky oběnného vlastnictví a zejména rostlo zatížení vyplývající z reorganisační hospodářství, tržní přímusy, roboty a nucené práce k rybníkům atd. atd. Teprve tehdy, až zkonfrontujeme tento proces s procesem reluce a úbytku dvorových robot, budeme moci zhodnotit situaci poddaných. Matějkova práce v této věci nic nedokazuje.

Matějek opět vyčerpává pouze část vztahu poddaných k velkostatku. Chybí téměř úplně jakýkoliv právní a správní rozbor. Matějek se patrně vyhýbal právním rozborům proto, aby nepopakoval chyby staré právní historiografie. Chyby se ovšem neodstraní tím, že právní stránku z úvah o postavení poddaných vyloučíme. Jde o to, podat její správný výklad. Vždyť v právních pramenech máme pro Matějkem sledovanou dobu největší množství pramenného materiálu vůbec, a již jde o listiny, instrukce nebo nepochopitelné Matějkem nevyužitě poddanské řády. Konfrontace ekonomických poměrů s právními předpisy teprve umožní vyslovit soudy o „nevolnictví“ a dokreslí podstatně vztah poddaných k feudálnímu velkostatku.

* * *

Matějкова práce ztroskotává na metodě. Lze vůbec mluvit u této veskrze popisné práce o nějaké metodě? Autor sám chce informovat o „otázkách metodického rázu“ na str. 16n. Celou metodiku zde pochopil a vykládá jako kritiku pramenů. Po jejich výčtu se chce „dělit s čtenáři o některé své zkušenosti se zacházením s těmito písemnostmi s úmyslem jim pomoci, aby nebloudili tam, kde jsem sám bloudil“. Myslí se zde tedy na čtenáře odborné, kteří sami s materiálem pracují. To, co zde Matějek podává ze svého „bloudění“, je poměrně chudá zeň. Především je zde zcela spletena otázka pravosti a otázka věrohodnosti pramenů. Dovádáme se, že zemské desky jsou prameny, kterým nemůžeme věřit již předem, že neprávem se „podobné neomezené důvěře v badatelském světě těší pühonné knihy“. Urbáře vyžadují důkladného rozboru, bohužel nikde se tento požadovaný rozbor u Matějka nevyskytuje, atd. Z celého výkladu je patrné, že Matějek vůbec nepochopil, o co při kritice pramenů pro ekonomické a sociální problémy materiálu projevují, jaký okruh skutečnosti zachycují a které její části proklamoval zde, aniž by jich použil, staré diplomatické metody. Kritika materiálu zůstala nevyřešena a z toho vyplývá řada věcných omylů a nesprávných závěrů, s nimiž se v knize setkáváme.

A ještě jednu poznámku musíme přičinit o materiálu. Matějek kupodivu nepořídil u své publikace soupis použitých pramenů. Přesný soupis. Nevíme tedy, které fondy vyčerpал a které vůbec neměl. Právě u této práce, která si činí nárok na materiálovou fundovanost, by tento soupis „čtenáři“ velmi prospěl. Kromě publikovaných pramenů jsou doklady pro 2. pol. 15. a 1. pol. 16. stol. v několika fondech, v moravských archívech, které by bylo možno sepsat velmi lehce. Jde zde o opomenutí, nebo o záměr ztížit kontrolu výsledků? V každém případě tato skutečnost udivuje.

To, co rozumíme pod pojmem metodika, způsob zpracování kriticky ověřených pramenů, Matějek nevysvětluje. Je tedy nutno vyabstrahovat jeho metodické postupy z práce samé.

Jen jednu metodickou otázku ještě Matějek sám rozvádí — je to otázka terminologická.

Terminologie je známou bolestí našich hospodářských dějin a Matějek si toho byl vědom. Proto se pokouší terminologii upřesnit. Především u samotného pojmu „feudální velkostatek“. Navrhuje termín „panství“ jako obdobu německého „Grundherrschaft“ (velkostatek s převahou peněžní renty) a pro malý velkostatek tohoto typu termín „panstvíčko“, resp. „stateček“. O dalších termínech již neuvažuje. Svůj návrh nové terminologie nijak nezduvodňuje a kupodivu těchto termínů, sebou navržených, v práci takřka nepoužívá. Je naopak v terminologii velmi liberální. Nacházíme směsici termínů, převzatých z marxistické terminologie a termínů převzatých, často nevhodně, z terminologie naší starší historiografie. Používá např. termínu „rentovní velkostatek“ pro velkostatek z období převahy peněžní renty. Užívání tohoto termínu se u nás ujalo v době, kdy se kategorie feudální pozemkové renty marxisticky vůbec nechápaly. Nevhodné je např. používání termínu „panský dvůr“ a „panské hospodářství“, které v sobě obsahují pojem panského stavu, zatímco tyto formy hospodářství byly běžné i na jiných než panských velkostatech a máme pro ně zcela vyhovující termín „vrchnostenský“. Pojmu „statek“, který Matějek v úvodu proklameje pro malý velkostatek, používá v práci běžně pro pojem majetek (zeměpanský statek, pernstějenský statek, církevní statek atd.). Mnoho terminologických pozoruhodností se v Matějkově knize vyskytuje i v kapitolách o poddaných: řemeslníci patří „jaksi“ k rychtářově statku a jsou jeho „druhotnými poddanými“; kromě rychtářů, manů a dvořáků jsou na Moravě „obecní poddaní“ (ve smyslu „obecní“); mlynáři „mohli zaujmout jisté postavení v místní společnosti“; zatížení poddaných je zaměňováno běžně s postavením poddaných atd. Práce se dále hemží zcela neobratnými formulacemi, prozrazujícími velmi nedokonalé zvládnutí vědeckého jazyka: praví se, že některé poznatky vyplynou z dalšího „vyprávění“ (zde je nevědomky výstižně charakterisován styl práce); „prodej dvorů se počal jevit jako nikterak prospěšný“; pronajímání dvorů „nevešlo u nás v užívání“; „prameny nezadají se v té době ukazovat“; „tehdejší velkostatek nebyl v tom vývinu, aby potřeboval se rozpinat na útraty rychtářů“; městečka „se nám představují jako drobná hnízda“; „Po pronájmu dvorů se dvorské

hospodářství značně scvrklo“; místo odvětví máme „větve zemědělské výroby“, neustále se vřec „jeví“ atd. atd.

Neujasněnost a nepřesnost terminologie není u hospodářských dějin jen otázkou jazykovou, ale především otázkou metody. Přesně můžeme označit pouze ty kategorie, které jsme pochopili a promysleli.

Jedním z hlavních cílů Matějkovy práce mělo být srovnání sociálněekonomických poměrů v části střední Evropy. Tedy použil srovnávací metody. Není pochyb o vědecké aktualnosti a plodnosti srovnávací metody, která nalézá stále širšího uplatnění i v marxistické historiografii. Zejména otázky hospodářských a sociálních dějin jsou vhodným tématem pro srovnávací studium. Matějek si pro srovnání zvolil „přílehlá území slezská (rozumí se české a horní Slezsko, JV) a polská (hlavně Malopolsko), což lze jen uvítat, poněvadž jde o oblast, kde docházelo, jak je všeobecně známo, k obdobnému sociálněekonomickému vývoji.

Co od srovnávací metody čekáme a jaké otázky si při ní klademe? Jedním z nejcněnějších výsledků srovnávací metody může být nesporné zjištění zákonitostí historického vývoje, projeví se v opakovatelnosti a v podstatě sociálněekonomického vývoje. Můžeme dospět ke zjištění jak analogií, tak vývojových rozdílů ve smyslu věcném i chronologickém, k vymezení oblastí působnosti určitých jevů atd. atd. Můžeme ovšem také na této metodě ztroskotat na srovnávání samozřejmých jevů nebo na konstrukci vymyšlených paralel. Vše záleží na správném přístupu ke srovnání.

Je samozřejmé, že srovnávané jevy musí být dokonale poznány. Matějek na mnoha místech zdůrazňuje, že jak prameny, tak dosavadní studium srovnání ještě plně neumožňují. Přílehlá území slezská a polská si vybral autor zřejmě především pro svou znalost polské literatury. Polští historikové mohou sami posoudit, jak polskou a slezskou problematiku zvládl, zdá se však, že Matějek podstatnou část poměrně rozsáhlé polské produkce skutečně prostudoval a pokusil se ji i reprodukovat. Způsob, jakým však Matějek provádí srovnání, má daleko do vědecké srovnávací metody. V závěru práce jsou sice částečně tyto nedostatky přiznány, poněvadž však autor ke srovnání přistoupil, je třeba podrobit jeho postup kritice.

Matějek v kapitolách o přílehlých územích postupuje v podstatě stejným způsobem jako v kapitolách o Moravě. Zkoumá zde opět vývoj vrchnostenského hospodaření, majetkové poměry a poddanské poměry. Vznikají tak obsáhlé kapitoly, v nichž je až na výjimky ve Slezsku použito výsledků polské literatury. Pak se hledají paralely a rozdíly. Při skutečném srovnání by bylo patrně možné považovat celou studovanou oblast za celek a sledovat jednotlivé otázky ve společných kapitolách. Již proto, že státní hranice jsou při těchto otázkách podružné. Zabránilo by se tak i zbytečnému opakování a rozsah práce by se podstatně zkrátil. Do srovnání by mohly být přirozeně zahrnuty u našeho badatele i Čechy. Při stejné volbě otázek vycházel tedy Matějek u Moravy z materiálu, ve Slezsku a Polsku z literatury. Tato literatura však řeší namnoze problematiku feudálního velkostatku jinak než Matějek, což je pro srovnání velmi vážnou překážkou.

Rozhodující je ovšem to, co autor srovnává. Položil si zde totiž takové otázky, při kterých srovnání nepřináší velký zisk. Nesrovnává především celé struktury, jejich vývoj a příčiny, ale většinou jen jednotlivé jevy feudálního velkostatku nebo poddanských poměrů. Zjišťuje např. existenci rybníků na Moravě, ve Slezsku a v Polsku, existenci a rozsah dvorů, pivovarů, mlýnů apod. Není třeba dokládat obsáhlé, že ve všech sledovaných oblastech byli rychtáři, mani, rozvrstvení obyvatelstvo, různé dávky a roboty apod., že v těchto faktech byly shody i rozdíly. To jsou jevy, které nejsou typické samy o sobě pro nějaké oblasti, ale pro feudalismus vůbec, měly by být tedy východiskem, ne cílem srovnání. Matějek opět postupuje tím způsobem, že klade vedle sebe holá fakta a pak je spočítává a srovnává. Jen někdy se pokusí jít hlouběji. Nejvíce se mu to snad podařilo při sledování pohybu feudálního pozemkového vlastnictví. Došel zde k závěru, že příčinou zcizování zeměpanského pozemkového majetku byla ve všech zemích finanční tíseň zeměpánů. To je ovšem všeobecně známý fakt, který již byl dávno vyřešen a s nímž počítá každá příručka. Velmi zajímavé by bylo srovnání příčin vývoje velkostatku a poddanských poměrů. Matějek, pokud jde někdy k příčinám (např. u rozvoje vrchnostenského hospodářství) srovnává v literatuře vyslovené hypotézy, které zde figurují jako ověřené pravdy.

Chybí v pojetí moravského vývoje a vážná opomenutí přenáší autor i do prostředí slezského a polského. Co bylo např. v polské literatuře napsáno podnětných úvah o třídním boji v uvedených dobách. Matějek to ignoruje ještě více než při vlastním „rozboru“ materiálu. Kolik zajímavých podnětů je v polské literatuře o příčinách rozvoje „folwarku“ o robotách a funkci církevním majetku o příčinách teritoriálních rozdílů o právním postavení poddaných atd. Toho všeho Matějek pro srovnání vůbec nepoužil a zkoumá pracně, zda se tu i tam vyskytují rybníky, pivovary atd.

Místo srovnávací metody máme tedy opět příkladně nahromadění faktů tentokrát z polské literatury a mezi nimi a nahromaděnými fakty z Moravy se provádí tu a tam triviální paralela.

Je Matějкова práce syntetická nebo analytická? Na tuto otázku není snadná odpověď. Vyčtený problém má zajisté charakter problému, který je nutno řešit synteticky, ovšem předpokládá předběžné analytické studium. Matějek se zřejmě domníval, že nakupením materiálu předstává analytický postup a celkové závěry znamenají syntézu. Skutečné vědecké rozborly jsou tak nahrazovány nakupením kriticky nezvládnutého materiálu k předem pojatým otázkám, jejichž řešení pak spočívá v mechanickém součtu neslučitelných jevů. Závěrem jsou podávány zjištěné tendence. Tyto tendence by měly být skutečně cílem studia ekonomických jevů, ale historická práce si musí klást i otázky o konkrétním stavu jevů, o jejich původu, vývoji apod. Tendence jsou v některých případech zjištělné velmi snadno, nebo byly již zjištěny a nevyžadují naprosto onoho „analytického“ rozboru, který je kupením faktů potvrzuje. Dají se také v 16. století zjistit z mnoha jiných zpráv, takže s nimi můžeme mnohdy počítat jako s východem a prohlubovat jejich všestranné osvětlení. To ovšem znamená jít dále za přepis pramenů v jejich slovním znění. Poddanské lpění na nesprávně pochopeném materiálu se u Matějky klasicky projevuje v jeho hodnocení třídního boje. Poněvadž má jen dva doklady o lokálních vzpouřách, obdívá otázku třídního boje několika řádky. Dnes již existuje dostatečná literatura o formách a úloze třídního boje za feudalismu, takže by stačilo z této literatury pouze vyjít. Třídní boj má význam nejen pro sociální postavení poddaných, ale pro ekonomiku samotnou. Bez postižení konkrétní situace na frontě třídního boje nelze vývoj velkostatku vůbec pochopit. Třídní boj přímo propustuje různými formami pozdněfeudální ekonomiky a bez zřetele k němu se nám musí ekonomický vývoj jevit jako slepá hra hospodářských příčin a následků, jak by se asi jevil Matějkoví, kdyby vůbec svou koncepci domyslíl.

Analytický postup studia ekonomiky pozdního feudalismu dnes vyžaduje zcela jiné cesty: rozbor situace na jednotlivých panstvích komplexně, a zevrubné řešení dosud neznámých problémů. Jinak se bude studium pohybovat neustále v bludném kruhu známých otázek, k jejichž řešení není namnoze co dodat.

* * *

Celkový soud o Matějkově publikaci vychází z naznačených nedostatků. Neupírám autorovi píli, kterou práci věnoval, ani odvalu, s níž se pokusil řešit mnoho otázek. Nelze však souhlasit se způsobem zpracování. Domnívám se, že zde nejde o pozitivistický postup. Klasický pozitivismus v historiografii určují vedle filosofických východisek i jisté přesné analytické metody. Obojí u Matějky chybí. Positivistické práce jak u nás, tak i v současnosti na Západě jsou v konkrétních materiálových rozborech dál. Mají přesnější pojmy, používají dokonalejší statistické metody, právních analýz atd. Matějкова práce spíše připomíná vlastivědné badatele a podružné „positivisty“, kteří jen hromadili fakta a dobírali se některých evidentních závěrů z jejich kvantity. Proč však dnes opakovat tyto dávno překonané postupy? Zajisté mají své oprávnění specializované materiálové práce. Ale od těch bychom měli žádat alespoň přesný postup, úplnost, kritiku pramenů atd. A snad i skromnější záměry.

Josef Válka

Josef Polišíenský: Nizozemská politika a Bílá hora.

Praha 1958, CSAV, str. 357.

V úvodu své práce Polišíenský přesvědčivě dokazuje, že každý současný vědecký výklad českého stavovského povstání je možný jen tehdy, chápeme-li je jako úvod k velkému mezinárodnímu konfliktu, známému v historiografii pod jménem „třicetiletá válka“. Problematiku českých dějin konce 16. a 17. století je tedy nutno posuzovat pod aspektem současné problematiky evropské. Platí to však nejen pro oblast politických dějin, ale i pro oblast sociálně-ekonomického vývoje, kde jsou příčiny politických událostí a třicetileté války par excellence. Tyto these se snaží autor prokázat a je v nich největší přínos proti starším studiím o daném tématu i proti autorově vlastní starší knize o českém povstání a anglické politice. Polišíenský se na tento úkol připravoval po léta pečlivým sledováním všech našich i cizích prací o sociálně-ekonomické problematice 16. a 17. stol. a sám ve svém semináři a ve svém okolí dával k ekonomickým studiím podněty. V úsporně napsaném přehledu literatury je velmi cenný pohled na toto bádání, které ovšem od napsání práce již opět značně pokročilo.

Ve smyslu marxistické metodologie chce autor objasnit spleť vztahy mezi ekonomikou a politikou 17. století, aby dal svým analýzám politických vztahů pevný základ a převedl je ze sféry čisté diplomacie do společenských souvislostí. Jeho rozbor hospodářské situace